

requiring a delineation of the territorial boundaries of Ukrainian autonomy. For the first time, the issue was discussed at the All-Ukrainian National Congress, which took place on April 6-8, 1917 in Kyiv, which clearly outlined the national, ethnic principle of the creation of administrative and territorial units. The territory of Ukraine had to include all the provinces, including Katerynoslav province, in which Ukrainians constituted the overwhelming majority of the population. However, the efforts of Tsentralna Rada to receive support from the Russian Provisional Government in the issue of autonomy and the inclusion southern provinces in its composition were collapsed. This led to a series of protests in Katerynoslav province with the requirement to include its territory in Ukrainian autonomy. The Tsentralna Rada extended its power to Katerynoslav province only after the October Revolution 1917. M. Hrushevsky were put forward the ideas for the new administrative-territorial reform, and on March 6, 1918 «Law on the division of Ukraine into the grounds» was adopted.

Conclusion. The leaders of the Ukrainian People's Republic devoted a lot of attention to the issue of state building and the advocacy of the territorial unity of Ukrainian lands. Significantly, the first national government stated that Katerynoslav province was a Ukrainian province and formed an integral part of the lands of the Ukrainian state. However, due to the complexity of the military-political situation of 1917-1918, all the initiatives of Tsentralna Rada on the inclusion of the southern Ukrainian province into the Ukrainian lands were collapsed.

Ключові слова: Tsentralna Rada, Katerynoslav province, administrative-territorial system, territorial policy.

Одержано редакцією 17.10.2018
Прийнято до публікації 15.11.2018

УДК 477: 321.74(058.244)«1920–1930»
DOI: 10.31651/2076-5908-2018-3-4-129-133

ОРИЩЕНКО Роман Михайлович,
пошукач кафедри історії України
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: oromih@gmail.com

«ЗАРАЖЕННЯ КОМУНІЗМОМ» ЯК ЧИННИК ЛІКВІДАЦІЇ ТРАДИЦІЙНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА (1917 – ПОЧАТОК 1930-Х РР.)

У статті досліджено руйнівний вплив комуністичної ідеології та класової політики більшовицького режиму на традиційну релігійність українського селянства. Автор стверджує, що її ліквідація, а фактично це означало радикальну зміну споконвічно усталеної свідомості мешканців села, відбувалася через нав'язування селянам канонів комуністичних поглядів методами пропаганди, зміни соціального середовища та репресій.

Ключові слова: традиційна релігійність, вірування, українське селянство, комунізм, ідеологія, пропаганда.

Постановка проблеми. Прихід до влади в колишній Російській імперії більшовиків радикально змінив ситуацію в країні, зокрема й тій її частині України, яку сучасні історики звично називають Наддніпрянщиною. Щоправда, для учасників тих подій, а йдеться про сільську бувальщину (і не тільки про неї) 1917 – початку 1930-х рр., перехід від проголошення «диктатури пролетаріату» до встановлення тоталітарного режиму, який кожен мешканець мав відчувати на собі, виявився досить тривалим і суперечливим. Утім, комуністична пропаганда поступово робила своє. Коли ж «слів» бракувало, більшовики переходили до «справ».

Отже, одним із ключових завдань, вирішення якого «наближало» українську сільську людину Наддніпрянщини до комуністичного «раю», було поширення й утвердження в її середовищі відповідної ідеології. Але успішно завершитися цей процес міг лише через подолання серйозних перешкод, якою в ментально-світоглядній сфері була традиційна релігійність, що ґрунтувалася на усталених у ході історичної еволюції традиційного суспільства засадах. Зрештою, нав'язати комуністичні погляди можна було тільки шляхом насильницької руйнації традиційних релігійних (християнських) вірувань. З'ясувати складний процес проникнення комуністичної ідеології у світ уявлень селян автор розпочав у

одній із раніше опублікованих разом з професором Ю. Присяжнюком статей, присвячених аналізу проблеми боговідступництва; тепер прагне зробити наступний крок цього комплексного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття проблематика проникнення комуністичної ідеології в середовище українського селянства рідко привертала увагу істориків. Це тому, що свого часу вона була дуже затребуваною в советській історіографії, а серед науковців 1990-х рр. такою вже не вважалася. З моменту краху комуністичної системи її просто оминали, ніби лишали до часу, коли декомунізація створить відповідні суспільні настрої та потреби.

Тож останні публікації з заявленої для дослідження проблеми цікавлять автора тільки в тому значенні, як вони дотичні до справді радикальних змін у сфері селянської свідомості. Причому мова має йти про двосторонній процес: руйнацію традиційної релігійності на тлі синхронного насадження комуно-атеїстичних поглядів. У цьому контексті нашу увагу привертає колективна монографія С. Калінкіної, С. Корновенка, С. Маркової, Н. Романець, яка нещодавно побачила світ [1]. Її автори стверджують, що саме на зламі 1920–1930-х рр. війна (протиборство) радянської держави з «несоціалістичним» суспільством не завершилася, а навпаки – вступила у свою нову фазу, що отримала назву «великого перелому» на селі. Складовою цієї політики стало завдання формування «нової людини» [1, 246]. У рамках «соціалістичного будівництва» було розроблено відповідну ідеологічну концепцію. Результатом її впровадження стала «індоктринація свідомості сільської молоді засобами впливу ідеологічної системи» [1, 226 та ін.]. Проте маємо підстави думати, що насильницьке нав'язування селянам комуно-атеїстичних цінностей і цілей відбувалося й іншими засобами та методами.

Мета розвідки: у рамках дослідження загальної теми радикальної зміни селянської свідомості (ліквідації традиційної релігійності) простежити «механізм зараження» вихідців із селянського середовища ідеологією комунізму, своєрідною точкою біфуркації якого став «великий перелом» на селі.

Виклад основного матеріалу. Поширення комуністичних ідей у селянському середовищі Російської імперії розпочалося задовго до жовтневого перевороту 1917 року. Але в Наддніпрянщині цей процес виявився не настільки ефективним, як, скажімо, у центральних (російсько-етнічних) регіонах. Основною причиною було небажання українських селян вникати в сутність, тим більше захоплюватися ідеями, які передбачали тотальне «усупільнення засобів виробництва». Лаконічно кажучи, українське село «набагато стриманіше» сприймало марксистську теорію революційного перетворення світу, а відтак і похідну від неї більшовицьку ідеологію.

З утвердження на початку 1920-х рр. влади «робітників і селян», що автоматично означало унеможливлення альтернативних щодо комуністичного варіантів суспільного розвитку, «ситуація почала швидко змінюватися» [2, 49]. У людей з'явився мотив цікавитися панівними поглядами, адже того вимагали посадовці всіх рівнів державної влади. Але спочатку він діяв недостатньо ефективно й на селі виникла певна рівновага настроїв.

Поширення атеїстичних ідей «мирними засобами», до чого вдався більшовицький режим, деякий час не приносило очікуваних ним результатів і за межами села. Боговідступництво не набуло того масштабу й сили, які гарантували б швидко «перемогу соціалізму» в селянських душах. Сучасники тих подій пригадували, що «ніякі спроби комсомолу й керівної ним партії викликати... інтерес до будівництва... «соціалістичного» суспільства, захопити «культурно-просвітницькою» роботою, пробудити виробничий ентузіазм не приводили до бажаних результатів» [3, 33]. Натомість масовим явищем ставали «побутова деградація, самогубства юнаків і дівчат, які розчарувалися в житті» [3, 33]. Проте, не ці обставини змусили більшовиків діяти інакше. Мотиви зміни їхньої тактики приховувалися в самому бажанні зміцнити владу, адже для можновладців із комуністичним світоглядом навіть таке («напівсоціалістичне») село становило серйозну загрозу. Тому поруч із «мирними» методами режим почав активно застосовувати й суто репресивні дії.

У такому своєрідному поєднанні політики «батога й пряника» нічого дивного не було. Справа в тому, що і в роки революційних (Визвольних) змагань (1917 – 1921) використовувалися схожі прийоми. Але тоді вони виявилися недостатньо ефективними, оскільки запекле збройне протистояння, у якому участь часто брали самі селяни, уже само по собі

нівелювало для них райдужні обіцянки більшовицьких пропагандистів. З настанням миру ситуація змінилася. Активувалися нові соціальні чинники впливу на свідомість селян – армія, школа, громадсько-політичні організації, література, преса, кіно.

Д. Гойченко, якому випаде в статусі уповноваженого брати участь у здійсненні хлібо-заготівельної кампанії, що призведе до Голодомору 1933 р., пригадував події першої половини 1920-х рр. так: «Я був радий призиву в армію хоча б для зміни обстановки... До командного складу... ставився приховано-насторожено, як до людей, котрі перебувають на службі ворожої влади. Однак серед командирів були досить приємні й симпатичні люди... До мене вони ставилися достатньо попереджувально й дружньо, зрештою я з ними потоваришував» [3, 33–34]. Отже, в умовах, коли пересічно сільські люди Наддніпрянщини ще просто ненавиділи більшовиків, маємо свідчення про формування першого «позитивного» досвіду їхньої комунікації. Сам по собі він не таїв якоїсь небезпеки для політично наївних селян – така загроза приховувалася в їхній довірі, яка «не враховувала» перспектив швидкої еволюції самого режиму. Досить згадати, що невдовзі ці «милі та добрі» військові командири або перетворяться на свій антипод (як і сам Гойченко), або будуть знищені тоталітарною репресивною машиною, а на їхнє місце придуть інші, точніше – інакші.

Але цей армійський досвід виявився достатньо продуктивним. Щоденна порція політичної грамоти робила своє. Людина, яка з дитинства була вихована на засадах сільських патріархальних устоїв, тяжкої хліборобської праці та традиційного християнського (православного) віровчення, починала задумуватися «над деякими питаннями» [3, 34]. У неї виникали сумніви. Ще зовсім свіжі в пам'яті реалії революційної жорстокості, примусово-грабіжницької продрозкладки помітно притуплялися, їхнє місце у свідомості починали займати більшовицькі програми, які, до того ж, роз'яснювали й пропагували «симпатичні люди».

Для селянина, який став армієм, відкривалися нові життєві горизонти. Дещо несподівано для себе він звідусіль починав чути, що, виявляється, «більшовики борються за справедливість, рівність, свободу, благо для народу й усього людства». Привабливою для селянина, хоча попервах навряд чи цілком ним усвідомленою, була теза про те, що вони «несуть спасіння всьому світу» [3, 34]. Адже ця ідея органічно вписувалася в християнський канон, який по суті лишався – змінювався лише, так би мовити, суб'єкт його реалізації. Селянин/армієць потрапляв у тенета логічно вибудованих інтелектуальних конструктів і не завжди розумів їхню хибність та цинізм. А далі все йшло за процедурою ідеологічних канонів: більшовики, мовляв, «збудують справжній комуністичний «рай» на землі, де кожний буде робити, що вміє, а натомість буде отримувати все, що йому потрібно. Цього «раю», зрозуміло, можна досягнути лише жорстокою боротьбою, зваливши його... капіталу, до чого дієво готується весь світовий пролетаріат, яким керує Комінтерн» [3, 34].

Так, де поступово, а де й відносно швидко людина починала вірити в благі наміри більшовиків. Навіть більше, підтримувати їх, особисто поповнювати ряди пропагандистів (відвідувати й самому проводити антирелігійні лекції та семінари тощо), яких ще нещодавно ненавиділа й зневажала. Цьому дуже сприяли і ідеологічний монополізм більшовиків, відсутність його аргументованої критики, і «практична політика самого режиму на селі» (неп) [4, 105].

Д. Гойченко мав усі підстави писати: «Через два роки я так засвоїв комуністичне вчення, і воно мені так сподобалося, що, здавалося, я й народився комуністом. Комуністичний демон остаточно спокусив мене, аби погубити» [3, 35]. Отже, людина, яка пройшла армійську службу ставала (за рідкісним виключенням) апологетом «боротьби за соціалізм».

Однак це ще не було вершиною того, що виправдано називати «комунізацією свідомості» [5, 29 та ін.]. Задля цілковитої перемоги нова ідеологія мала отримати «підсилення» морально-психологічного чинника. Адже й справді, вихідцю з селянського середовища 1920-х рр., який повірив у комуністичний «рай», потрібно було «опанувати» щось вагомніше, щоб змиритися з тупістю, наглістю, чванливістю, нерідко неосвіченістю тих, хто без сорому користувався партійною приналежністю. Тим більше, що він, цей учорашній селянин, ще мав серйозну підтримку більшості критично налаштованих червоноармійців (тотальний страх охопить військовослужбовців РСЧА дещо згодом, у середині – другій половині 1930-х рр.).

Подібний перебіг подій чекав на селянську молодь і в стінах освітніх закладів. Чи не всі навчальні дисципліни опинилися наскрізь просякнутими «класовим змістом», не кажучи вже про такі спеціальні предмети як діалектичний та історичний матеріалізм, історія ВКП(б), політична економія та ін. Саме оволодіння знаннями супроводжувалося перманентними акціями «класової боротьби», які охоплювали всіх і вся, часто закінчувалися безапеляційним вилученням із бібліотек «шкідливої» літератури, звільненням з роботи «некомпетентних» педагогів («буржуазних спеціалістів»), цькуванням «не свідомих» учнів/студентів. Унаслідок такого «перемелювання мізків» у колись віруючого селянина міцніло переконання неминучості жертв задля досягнення «добра» й «справедливості». Людина починала вірити (!), що без страждань та загибелі певної кількості своїх і чужих співгромадян неможливо досягнути високої мети. Своєрідною вершиною таких переконань ставала думка, що мета виправдовує засоби, а послідовності й радикалізму додавала готовність принести себе, якщо буде потрібно, в жертву задля «щастя майбутніх поколінь» [6, 10 та ін.].

Отже, «зараження комунізмом» селянства фактично означало витіснення їхньої традиційної релігійності новою, атеїстичною за змістом, квазіморальною за духом свідомістю, також відповідними їй способами мислення й життєдіяльності. Її цинізм сягне своєї вершини вже в 1930-х рр., коли масові репресії стануть нормою тоталітарної практики управління суспільством.

Висновки. Перше, що спадає на думку після проведення дослідження, це той факт, що завершення революційних (Визвольних) змагань у 1921 р. не означало встановлення миру для селян, як про це звично пишуть історики. За великим рахунком, війна продовжувалася, і її пік припаде на початок 1930-х рр., коли відбудеться «великий перелом» на селі, з його оманливою кооперацією (колективізацією), ліквідацією куркуля «як класу», страхіливим Голодомором.

Загалом «зараження комунізмом» – ключовий чинник перетворення частини вихідців із села на потенційних катів тих же селян у роки «великого перелому», коли відбуватиметься системна руйнація традиційних основ життя, зокрема й віковичної форми релігійності. Велику роль у знищенні традиційної свідомості, її заміні на комуністичну манеру мислення відіграє зміна середовища, соціально-політичного оточення – передусім служба селян у рядах РСЧА та режим навчання в середніх і вищих навчальних закладах.

Перспективи подальших досліджень автор вбачає у двох напрямках: 1) поглибленого вивчення стану справ у самому селі, тобто тієї частини селянства, яка уникла мобілізаційних, міграційних та інших заходів більшовицького експерименту; 2) аналізу реалізації, своєрідної апробації комунізованої свідомості селян на досвіді сталінської «модернізації» 1930-х рр. [7, 22 та ін.].

Список використаної літератури

1. Калінкіна С. А. «Великий перелом» на селі. Фінал селянської революції (1929 – 1933 рр.) : монографія / С. А. Калінкіна, С. В. Корновенко, С. В. Маркова, Н. Р. Романець. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2017. – 300 с.
2. Масненко В. В. Селянство в історичній концепції Михайла Грушевського / В.В. Масненко // Укр. селянин. – Черкаси, 2004. – № 8. – С. 47–50.
3. Гойченко Д. Красный апокалипсис : сквозь раскулачивание и голодомор. Мемуары свидетеля / Д. Гойченко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. – 400 с.
4. Михайлюк О. В. Щодо «політичної програми» селянства України в період революції та громадянської війни / О. В. Михайлюк // Укр. селянин. – Черкаси, 2003. – № 7. – С. 103–106.
5. Rojas C. Die «Schule» der Annales. Gestern, heute, morgen / C. Rojas ; aus dem Spanischen von R. Lohmann. – Leipzig : Leipziger Universitätsverlag, 2004. – 233 s.
6. Копелев Л. И сотворил себе кумира / Л. Копелев. – Х. : Права людини, 2010. – 342 с.
7. Менталитет : региональная специфика модернизационных процессов и проблемы выхода из духовного криза : материалы международного научного симпозиума, (г. Орёл, 8–10 апреля 1999 г.) / Под ред. А. Л. Елисеева. – Орёл : ОГТУ, 1999. – 131 с.

References

1. Kalinkina S. A. (2017). «Great break» in the village. The final of the Peasant revolution 1929–1933 : monograph. Cherkassy : ChNU im. B. Khmelnytskogo. 300 p. (In. Ukr.)
2. Masnenko V. V. (2004). Peasantry in historic conception of Mykhailo Grushevskii. Ukr. Selianyn (Ukrainian Peasant), 8, 47–50 (In Ukr.)
3. Goichenko D. (2012). Red apocalypse : through dispossession and starvation. Memories of the witness. K. : A-BA-BA-GA-LA-MA-GA. 400 p. (In Russ.)

4. Mykhailiuk O. V. (2003). As for the «political program» of the peasantry of Ukraine during the period of revolution and civil war. Ukr. Selianyn (Ukrainian Peasant). Cherkassy. 7, 103–106 (In Ukr.)
5. Rojas C. (2004) Die «Schule» der Annales. Gestern, heute, morgen. Leipzig : Leipziger Universitdsverlag. 233 p.
6. Kopelev L. I. (2010). And he made himself an idol. Kh. : Prava liudyny. 342 p. (In Russ.)
7. Mentality : the regional specificity of modernization processes and the problems of getting out of the spiritual crisis : materials of the international scientific symposium, (Orel, 8–10 April, 1999). Eliseev (Ed.). OGTU. 131 (In Russ.)

ORYSHCHENKO Roman, degree-seeking student of the Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: oromih@gmail.com

«CONTAMINATION WITH COMMUNISM» AS A FACTOR OF LIQUIDATION OF THE TRADITIONAL RELIGIOSITY OF UKRAINIAN PEASANTRY (1917 – BEGINNING OF 1930S)

Introduction. *The article is a continuation of the thematic series of publications devoted to the history of elimination of traditional religiosity of the Ukrainian peasantry of the Naddnipyrianshchyna. While continuing to analyze the memoirs of Dmytro Hoychenko and other contemporaries of the events, the author traces peculiarities of refusal of the now absolute majority of Ukrainian peasants, living on the territory of the Ukrainian SSR in the 1920s – early 1930s, from traditional religious (Christian) beliefs.*

Purpose. *The objective of the study is to develop new knowledge about understanding of the accelerated conversion of rural believers to atheists. At the same time, the author pays principal attention to the Bolshevik regime policy, the nature and methods of its influence on the village.*

Methods. *Prosopographic analysis, which involves the study of peasant life strategy as a certain compromise between individual and social history of the village, is the feature of methodology of the issue research.*

Results. *In the course of systematic study of the sources the author managed to find out that the apostasy, considered in the preceding article, would hardly have been possible if traditional religiosity was not replaced by communist ideology. The policy of spreading atheistic (communist) ideas was implemented not only by means of propaganda, but also by forcible methods. At the same time, they acquired an overwhelming character, covering all aspects of life of the rural person – from school to military service, career aspirations. The author substantiates the earlier opinion that with the strengthening of their power, the Bolsheviks began a major «full-scale attack». The God was «overcome» by a person's fear for his/her life and hunger. The Bolsheviks succeeded in conquering the traditional religiosity of the Ukrainian peasantry not by means of explanatory talks, but by brutal violence, mass repressions and physical harassment.*

Originality. *The novelty of the results obtained is that it was communism with its direct impact on the perception and deep feelings of the peasantry, that managed to destroy traditional religiosity.*

Conclusion. *The problem is potentially challenging for further research, primarily in the context of expanding the source base, in particular, involvement and elaboration of published memoirs of contemporaries of the events.*

Key words: *traditional religiosity, beliefs, Ukrainian peasantry, communism, ideology, repressions.*

Одержано редакцією 17.10.2018
Прийнято до публікації 15.11.2018

